

Miguel de Unamuno: la vida en tragèdia

NATÀLIA RODRÍGUEZ INDA

Universitat de Barcelona
rodriguezindanatalia@gmail.com

Resum: Miguel de Unamuno pensa, sent i viu a partir de la seva visió tràgica de la vida. En *Del sentimiento trágico de la vida*, mostra la relació conflictiva entre raó i fe, és a dir, entre pensament i vida, i és a partir d'aquesta tensió que podem extreure el punt de vista unamunià sobre l'ésser i el no-ésser que, precisament, marca el punt d'inici i final d'aquesta tragèdia. La seva crítica a la raó idealista i abstracta que domina el pensament occidental, juntament amb l'anhel d'immortalitat, formen el terreny des del qual Unamuno comença el seu caminar filosòfic. S'intentarà oferir una imatge clara de tal conflicte intern de l'autor per poder arribar al fons obscur, a l'abisme que separa pensament i vida, i que tanmateix travessa tota la seva obra.

Paraules clau: Unamuno, pensament, vida, tragèdia.

Miguel de Unamuno: life in tragedy

Abstract: Miguel de Unamuno thinks, feels and lives from his tragic vision of life. In *Del sentimiento trágico de la vida*, he presents the conflicting relationship between reason and faith, that is, between thought and life, and it is from this tension that we can extract the Unamuno's point of view about being and not-being that, precisely, marks the start and end point of tragedy. His criticism of the abstract reason that dominates Western thought, along with the desire of immortality, form the area from which Unamuno begins his philosophical path. I will try to offer a clear image of such an internal conflict of the author in order to reach the dark bottom, in the abyss that separates thought and life, and the crosses all his work.

Keywords: Unamuno, thought, life, tragedy.

Tothom coneix l'Unamuno escriptor de novel·les, però potser no tant l'Unamuno que va produir un pensament filosòfic original que, tal com afirma Julián Marías, traça el camí que haurà de seguir, en alguns aspectes, la filosofia contemporània.¹ Per tal de veure com es desenvolupa aquest pensament, veurem dues obres capitals de la seva producció: *Vida de Don Quijote y Sancho* (1905) i *Del sentimiento trágico de la vida* (1912).

En l'obra d'Unamuno existeix un procediment que té com a referència la contradicció que, lluny de frenar o estancar el seu pensament, es converteix en motor del pensar, ja que ella és sinònim de vida: la vida és sempre contradicció, la vida és sempre tragèdia. Així doncs, la tragèdia no és un estat inactiu, no és indecisió o dubte buit; és, com explica Pedro Cerezo, confrontar dos principis o dues idees que apareixen com a antinòmiques.²

Una de les grans lluites que manté Unamuno en les dues obres citades i en gairebé tota la seva producció filosòfica i de ficció és contra el racionalisme que impera a Occident, l'idealisme que cerca un absolut que s'amaga, una unitat expressada en conceptes, d'un ordre, d'una coherència racional d'allò real. El conflicte que travessa tota l'obra del pensador és el que es troba en la ruptura entre raó i fe, és a dir, entre pensament i sentiment, que serien els dos principis antinòmics que es posen en contraposició.

La vida, per al nostre autor, és contrària a la raó: és irracional, o més ben dit, és contrarracional, perquè el més gran dels problemes vitals no es pot solucionar des d'una raó abstracta i sistemàtica que unifica la multiplicitat d'allò canviant i busca l'absolut darrere del que es presenta a la sensibilitat. Sempre hi ha alguna cosa que no pot caure dins de l'ordre imposat per la raó: el misteri de l'existència. L'existència i el que ens rodeja no són diàfans a la raó. Podem entendre aquesta crítica si atenem al problema vital d'Unamuno: l'anhel d'immortalitat. Anhel d'immortalitat del que la raó no pot donar raons, ja que per a l'autor basc la raó només se centra a buscar una veritat objectiva; i quina poca utilitat se li pot donar a allò objectiu per explicar el més purament subjectiu i íntim: l'existència. És per aquest motiu que el que va ser rector de la Universitat de Salamanca abandona allò sistemàtic per allò tràgic, i en aquest gest gira la seva mirada a la vida mateixa per procurar sentir pensant i pensar sentint ja que «piensa el sentimiento y siente el pensamiento».³

Unamuno posa en qüestió l'afirmació base de la tradició filosòfica que assumeix l'home com a animal racional: «El hombre, dicen, es un animal racional. No sé por qué no se haya dicho que es un animal afectivo o sentimental. Y acaso lo que de los demás animales nos diferencia sea más el

1. Cf. Marías 1976: 42.

2. Cf. Cerezo 1996: 653.

3. M. de Unamuno, «Credo Poético», dins Unamuno 1958, vol. 13: 200.

sentimiento que no la razón». ⁴ Així, Unamuno dona la volta a l'afirmació cartesiana *cogito, ergo sum*, i projecta un nou mode d'entendre la naturalesa humana proclamant un «soy, luego pienso». No es tracta aquí de pensar-se, sinó de sentir-se un subjecte que viu.

La tragèdia en Unamuno neix de la por de deixar d'existir, és a dir, al no-res. Necessita creure en la immortalitat i en la resurrecció de la carn. Però hi ha quelcom que ridiculitza aquesta creença: la raó. L'autor, no obstant això, troba un fonament per tal de poder sostenir la seva creença. Per a Unamuno només Déu, un Déu viu, no el producte buit de la raó, és capaç de produir eternitat, és el «productor de inmortalidad». La fe en Déu consisteix a crear-lo, perquè la fe és precisament «el poder creador del hombre». ⁵ Així, des de la creació per part de l'ésser humà, Déu no arriba a ser fonament de la religiositat sinó que ho és hom mateix ⁶ en aquest moviment *poiètic* que dona com a resultat la seguretat que necessita Unamuno per al seu anhel d'immortalitat.

En el poema *La oración del ateo*, Unamuno cristal·litza la crítica al Déu nascut de la racionalitat i a més trobem la declaració expressa que, per ser eternament, es necessita del Déu etern:

¡Qué grande eres mi Dios! Eres tan grande
que no eres sino Idea; es muy angosta
la realidad por mucho que se expande
para abarcarte. Sufro yo a tu costa
Dios no existente, pues si Tú existieras
existiría yo también de veras. ⁷

El Déu viu brinda l'oportunitat d'«existir de veras», és a dir, eternament. Si existir comporta la mort, aquesta existència es torna irreal: perquè allò real és només allò etern. I ésser immortal no és viure en la consciència de Déu un cop ha esdevingut la mort del cos: l'existència eterna només es pot entendre com a existència individual. Si hi ha lluita, si el no-res se li presenta a Unamuno com a terrible és precisament perquè no li serveix un altre tipus d'eternitat que no sigui la personal. A més, per a Unamuno la memòria és la base de la consciència, per tant, si aquesta consciència es dissol, no podem seguir parlant de vida eterna: «La memoria es la base de la personalidad individual [...] Se vive en el recuerdo y por el recuerdo, y nuestra vida espiritual no es, en el fondo, sino el esfuerzo de nuestro recuerdo en perseverar». ⁸ Si després de la mort s'elimina el record, la memòria, és a dir, la consciència

4. Unamuno 2005: 23.

5. Unamuno 2005: 205.

6. Cf. Marías 1976: 172.

7. M. de Unamuno, «La oración del ateo», dins Unamuno 1958, vol. 13: 546.

8. Unamuno 2005: 28.

individual, la vida no és pròpiament eterna. D'aquí l'angoixa sense objecte, angoixa davant d'allò indeterminat, davant del no-res.

En Unamuno el centre persistent de reflexió és la idea de «perseverar indefinidament», idea que treu de Spinoza quan afirma que «cada cosa en cuanto es en sí, se esfuerza por perseverar en su ser». Aquí Unamuno troba el nucli vital del qual neix el desig d'immortalitat, perquè «queremos no morirnos nunca y que este nuestro anhelo de nunca morirnos es nuestra esencia actual»,⁹ afirmació que queda justificada per l'argument spinozista ja que l'esforç per perseverar en el seu ésser es tradueix a no voler morir. És en vista d'aquesta «gana de vida eterna» que Unamuno desenvoluparà tot el seu pensament.

El misteri de l'existència no pot desxifrar-se mitjançant la raó: com mirar allò concret des de la raó abstracta? El que ens rodeja i l'existència es retiren amb l'arribada de la raó abstracta. Així doncs, per a Unamuno, el misteri de la vida no pot ser resolt per via d'allò purament racional. Llegim Unamuno:

Todo el misterio se encierra
en dos palabras, hermano:
siempre y nunca, a que es en vano
buscar salida en la tierra.

Ésser sempre o no ésser mai: per poder ésser, com hem dit, hem de ser eternament o no existim realment (recordem el «yo existiría de veras»). *Nunca* i *siempre* són les paraules que expressen el misteri, és a dir, la incertesa de l'existència. Sembla, doncs, que una existència finita no és ésser per a Unamuno. Per tant, l'existència d'hom se situa entre l'ésser i el no-ésser, que es concreta en el jo com a vida i mort, és a dir, resideix ontològicament entre aquests dos conceptes fonamentals; i aquesta existència es concreta en un jo agònic, ja que l'agonia per a ell és l'estat del que viu lluitant contra la vida i contra la mort. El jo agònic viu en una constant i quasi inevitable lluita que Unamuno defineix així: «Se habla de *struggle for life*, de lucha por la vida; pero esta lucha por la vida es la misma, la *life*, y es a la vez la lucha misma, la *struggle*».¹⁰ D'aquesta manera, Unamuno deixa clar que la seva concepció de la vida és idèntica a la seva concepció de la lluita, per tant, l'ésser de cadascú es tradueix en un ésser en lluita contínua. Lluita que, tanmateix, com assenyalava a *Vida de Don Quijote y Sancho*, és lloc on es viu: «Mi cuerpo vive gracias a luchar momento a momento contra la muerte, y vive mi alma porque lucha también contra la muerte momento a momento».¹¹ Quan l'ésser

9. Unamuno 2005: 27.

10. Unamuno 1966: 19.

11. Unamuno 2011: 342.

en lluita entra a la realitat ho fa d'una manera tràgica, ja que hi projecta el seu conflicte interior, identificant vida i lluita.

En l'home es dona una certa incompletesa que es manifesta en la seva pròpia finitud respecte a l'Ésser. Arribar a ser, a ser verdaderament, és la lluita contínua de l'home que al mateix temps resideix en la seva essencial incompletesa i en el seu desig d'entrar o de ser en la totalitat; perquè en el sentir d'Unamuno resideix l'anhel de ser-ho tot. Vol ser-ho tot i per sempre però sense deixar de ser ell. Es tracta de ser-ho tot o de no ser res: «¡O todo o nada!»; aquesta és la disjuntiva que, en l'obra del pensador, engloba tant el misteri de l'existència com el problema de Déu.¹²

La tràgedia s'expressa en l'existència que descansa constantment en aquell entre ésser i no-ésser, frontissa que obre la vida a l'existència vertadera, però que no pot desempallegar-se de l'element que la subjecta a la vida perible. L'articulació que permet anar d'un a l'altre és, al mateix temps, lloc d'incertesa en tant que ens mostra la impossibilitat d'escapar de la lluita, lluita per fugir del no-ésser, etern forcejament amb la mort. La manera d'expressar aquest ésser en lluita és precisament l'abisme que separa raó i fe, pensament i sentiment, ambdós irreconciliables l'un amb l'altre.

En la consciència de no voler deixar d'existir, el no accontentar-se amb el no-ésser, és el que porta Unamuno a voler ser de veritat: «existir de veras», i aquesta voluntat és el que permet l'articulació de la frontissa. No obstant això, trobem un altre significat de l'«existir de veras» en Unamuno:

Y en cuanto hoy, todos esos miserables están muy satisfechos porque hoy existen, y con existir les basta [...] Pero, ¿existen? ¿Existen en verdad? Yo creo que no; pues si existieran de verdad sufrirían de existir y no se contentarían con ello. Si real y verdaderamente existieran en el tiempo y el espacio, sufrirían de no ser en lo eterno y lo infinito.¹³

Així com en Heidegger és en l'experiència de l'angoixa on el món es desfona i ens adonem de la nostra finitud, i el *Dasein* es converteix en «pròpiament ell mateix»,¹⁴ en Unamuno l'existir implica adonar-se de la pròpia finitud i patir davant seu, anhelant la vida eterna: el voler no deixar de ser és el que permet a l'individu tenir consciència de si. Així com en Heidegger, l'impropi és aquell que deixa passar l'instant de l'angoixa, en Unamuno el que no «existe en verdad» és aquell que no pateix amb el fet de «no ser en lo eterno y lo infinito».

En resum, sense vida eterna després de la mort el que hi ha és el no-res. Això resulta terrible per al que existeix de veritat. És el no-res la causa de

12. Cf. Cerezo 1996: 101.

13. Cerezo 1996: 141.

14. Heidegger 2003: §65.

l'angoixa, la qual no existeix per a aquells que, com apuntava Kierkegaard, no tenen espiritualitat.¹⁵ Però Unamuno n'està ple; l'angoixa se li presenta, doncs, com a inevitable mode de viure. És un viure patint el dolor intern de l'anhelada eternitat per poder eludir el no-res; és un viure desesperat pel misteri que suposa per a hom la idea de la mort. El jo, com a subjecte que anhela la immortalitat, es torna tràgic en aquest intent d'evitar el no-res.

El jo tràgic que recau en una existència agònica pot ser capaç d'assimilar el misteri de l'existència en tant que s'allunya de la «razón racionante»; en tant que no intenta copsar la vida a través de conceptes i abstraccions. Si la nostra essència rau en el no voler morir, atendre al misteri, a l'enigma, és el veritable camí de pensament del qui se sap incomplet, mancat de l'eternitat i la infinitud del Tot. Aquest camí ha de permetre, no resoldre el misteri, però sí reconèixer que tal incògnita és la real lluita de l'ésser humà en la seva tràgica existència.

Bibliografia

- CEREZO GALÁN, P. (1996) *Las máscaras de lo trágico. Filosofía y tragedia en Miguel de Unamuno*. Madrid: Editorial Trotta.
- HEIDEGGER, M. (2003) *Ser y tiempo*. Madrid: Editorial Trotta.
- KIERKEGAARD, S. (2007) *El concepto de la angustia*. Madrid: Alianza Editorial.
- MARIAS, J. (1976) *Miguel de Unamuno*. Madrid: Espasa-Calpe.
- UNAMUNO, M. de (1958) *Obras Completas*. Madrid: Afrodísio Aguado.
- (1966) *La agonía del cristianismo*. Madrid: Espasa-Calpe.
- (2005) *Del sentimiento trágico de la vida*. Madrid: Alianza Editorial.
- (2011) *Vida de Don Quijote y Sancho*. Madrid: Ediciones Cátedra.

15. Cf. Kierkegaard 2007: 174.